

Birodalom és információ

SZEMLE

Hírszerzés és társadalmi kommunikáció Indiában 1780–1870 között¹

Christopher Alan Bayly a Cambridge-i Egyetem történésze, 1992 óta a „Vere Harmsworth Professorship of Imperial and Naval History” birtokosa. Kutatási területe a Brit Birodalom és India története, valamint a 19–20. századi egyetemes történelem. Bayly az elmúlt évtizedekben számos munkát írt a Brit Birodalomról, Brit-Indiáról és a gyarmatpolitika különböző kérdéseiről a szubkontinensen. A most ismertetendő könyv első kiadása a rangos Cambridge University Press gondozásában jelent meg 1996-ban, a „*Cambridge Studies in Indian History and Society*” című sorozat részeként. A séria monográfiái India történetével és antropológiájával foglalkoznak, interdiszciplináris jellegűek, és a szubkontinens történetéről és lakosságáról folyó különböző társadalmi és kulturális vitáknak is részesei.

A hipotéziseket és az eredményeket összefoglaló hosszabb részen kívül a könyv tíz nagyobb fejezetből áll. Bayly az első fejezetben a kora újkori indiai információgyűjtési szokásokat és tradíciókat mutatja be. Véleménye szerint a szubkontinens királyságai és birodalmi már a brit hódítás előtt rendelkeztek különböző információgyűjtési, valamint társadalmi kommunikációs hálózatokkal. Ezen rendszereket – például a hírszerző futárokat, a jól informált titkárokat – a hódítás során, majd azt követően is felhasználta a Kelet-indiai Társaság. A szerző kiemeli, hogy a hírszerzéssel szakmaszerűen foglalkozók mellett a civil közigazgatás egyes tagjai is szolgáltathattak információkat az uralkodók számára, illetve azt is, hogy az indiai uralkodók a hírforrások mellett egyfajta „érzelmi” ismerettel is rendelkeztek. Áttekintő tudásuk volt a birodalmukról, előkelőikről és azok kapcsolatrendszeréről.

A különböző államalakulatok hírszerzési rendszerei nagymértékben különböztek egymástól. A 18. századtól azonban hanyatlásnak indultak, mivel a gazdasági változások és a hódítók miatt jelentkező problémák következtében az információgyűjtés sikeressége csökkent. A könyv a nem hivatalos információforrásokat is számba veszi, az utazó tudósoktól a bazárok és templomok világáig, amelyek szintén alkalmasak voltak a hírek összegyűjtésére. Itt esik szó a britek kezdetleges hírszerző módszereiről is. Bayly szerint a hódítás korai időszakában a szóbeszéd és a tisztek megfigyelőképessége, aztán a kereskedelmi tapasztalatok segítették őket Indiában.

A következő fejezetben a szerző ugyanezen kérdéseket mutatja be immár a brit hódítás időszakában, 1785 és 1815 között. Megvizsgálja az indiai hírszerzés hagyományos módszereit, és részletesen bemutatja a harkarák, vagyis a kémek társadalmi csoportját. Nagy műveltségük miatt a harkarák sokszor dolgoztak miniszterek vagy nemesek mellett. Képzésük során szigorú mentális és fizikai követelményeknek kellett megfelelniük. Tevékenységük, illetve

¹ Bayly, Christopher Alan: *Empire and Information: Intelligence Gathering and Social Communication in India, 1780–1870*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996. 412 p.

családon belüli oktatásuk miatt meg tudták őrizni a hagyományos tudásukat, a régi hírszerzési módszereket. Nyelvi ismereteik pedig egyaránt fontossá tették őket az indiaiak és az angolok számára. Kitér arra, hogy ez volt az az időszak, amikor egyre több bennszülöttet kezdett alkalmazni a Kelet-indiai Társaság. Bayly véleménye szerint az európai hódítók komoly problémákkal néztek szembe, így felmerült bennük a saját hírszerzési hálózat kiépítésének fontossága. Először hozzá kellett férni a szubkontinensen már alkalmazott módszerekhez, meg kellett ismerni azokat. Ezt követően tudták e módszereket manipulálni, hogy a saját érdeküknek megfelelően használhassák fel azokat. Alapvető nehézséget jelentett azonban az, hogy az egyes államalakulatoknak különböző rendszerei voltak. Ezért indiaiakat kezdtek alkalmazni a nyelvi-kulturális gátak leküzdésére. A könyv egyik legizgalmasabb újdonságaként Bayly nagy szerepet tulajdonít a pletykáknak és a nők szerepének az információszerzésben. Kiemeli, hogy a birodalom építői közül sokan tartottak indiai szeretőt, akik kiterjedt kapcsolatokkal és jó nyelvtudással rendelkeztek, így hasznosaknak bizonyultak az adatok és hírek összegyűjtésében. Mellettük érdemes még megemlíteni az eunuchok és a cselédség szerepét is.

A harmadik tartalmi egység a birodalom peremén jelentkező problémákat tárgyalja. A britek kiváló információgyűjtési rendszere Nepál és Burma esetében a gyors hódításhoz nem működött megfelelően. Bayly ezt a kapcsolati hálózatok gyengülésével, megszűnésével magyarázza, és egyenesen információéhségről ír. Ezzel szemben azt emeli ki, hogy a szubkontinens egyéb területein végbemenő sikeres hódítás oka nem az indiaiak hazafiatlansága vagy az ellenállás hiánya, hanem a jó hírszerzési módszerek alkalmazása. Ezekből arra a következtetésre jut, hogy ahol nem működött megfelelően a brit hírszerzési mechanizmus, a hódítás lassabb, nehezebb és drágább volt.

Ezután az indiai információs rend megváltozásáról ír a szerző, az „információs rendszer” fogalmát bevezetve a hírszerzés és a társadalmi kommunikáció történetének vizsgálatához. Ehhez a 20. század végi információ-technológiai fejlődést a társadalmi formával, a gazdasági szerkezetváltással és a szociális változásokkal kölcsönhatásban elemző Manuel Castells elméletét használja, aki szerint a tudás, a szellemi tulajdon jelenti a társadalmi osztályok alapját, mivel a képzett emberek önálló és aktív csoportokat alkotnak a közösségen belül. Bayly ezt a gondolatot vezeti tovább India esetében, és arra a következtetésre jut, hogy itt is létezett egy információs rend, amely magában foglalta a hírek és adatok összegyűjtését, azok továbbadását. Ez az információs rend azonban a 19. században jelentősen megváltozott. A szubkontinens társadalmában ugyanis teret nyert a nyugati, intézményes tudás. Ezzel Indiában kétféle ismeretrendszer élt egymás mellett: a nyugati, illetve a hagyományokra épülő, keleti műveltségben megtestesülő decentralizált tudás. Ennek jó példája az a hivatalnokká váló társadalmi csoport, amely korábbi életének köszönhetően mindkét ismeretrendszert, mindkét információgyűjtési szisztémát megismerte, így a briteket a saját fegyverekkel tudták szembesíteni 1857-ben, majd azután a nacionalista mozgalmak idején. Az események aktív részeseként kiválóan alkalmazták a régi, prekoloniális idők eszközeit, de az újakat is (posta, nyomtatott sajtó). Ezt a képességet használták ki a nemzeti mozgalmak és azok publicistái. A hagyományos régi tudás jelentős része azonban elveszett, a változó társadalom nem őrizte meg.

Az ezt követő fejezet az úgynevezett indiai „ököméné”, vagyis a közzsféra természetrajzána bemutatására törekszik. A helyi társadalmakban rengeteg vita zajlott a 19. században, amelyek nem pusztán vallási, hanem politikai színezetet is kaptak. Bayly az „ököméné” fogalmát azokra a kulturális és politikai vitákra alkalmazza, amelyek az újságok és a közösségi társaságok megjelenése előtt folytak. Ezután újra visszatér az információs rend 19. századi változásainak bemutatásához. Itt azonban az oktatás, a különböző társaságok és közösségek szerepére, az új ismeretek elfogadására hívja fel a figyelmet. Az angol nyelv terjesztése, a

könyvtárak, a levéltárak, a nyomtatott sajtó vagy az állami oktatás sűrű hálózata komolyabb változást eredményezett a társadalomban, mint ami a gazdaságban valaha is végbement. Bayly véleménye szerint ekkor jött létre az az aréna, amelyben az új publicisták és az új ismereteket felhasználó emberek a társadalmi kommunikáció eszközeivel szembeszállhattak a britekkel.

A hetedik és nyolcadik egységben a gyarmati vitákról kapunk képet. A 19. századi Indiában élénk tudományos diskurzus zajlott a brit és az indiai tudósok között. Miközben az európai tudományos élet is megosztott volt, az európai tudósok saját eredményeik fölényét próbálták bizonyítani. Ezek a viták azonban megmutatták, hogy a szubkontinensen egyre emelkedett az indiai tudósok és szakmai társulatok száma. Ám ezek már nemcsak a hagyományos műveltség eszközeit használták fel az érveléseik során, hanem az új médiumokat is. Bayly ezeket az intellektuális társaságokat tartja a nacionalizmus előfutárainak, mivel azok mintegy két generációval előzték meg a politikai szervezetek kialakulását. Kitér a nyugati orvoslás és az indiaiak kapcsolatára, valamint a nagyobb kolera- és pestisjárványok hatására. A gyógyítás terén is jól kimutatható a nyugati és a keleti ismeretek egymás mellett élése. A társadalmi elit tagjai éltek a nyugati orvoslás újításaival, de nem hanyagolták el a hagyományos indiai gyógy módok alkalmazását sem. Ez a rész a nyelvhasználat változásainak, megújulásának bemutatásával záródik.

A kilencedik fejezet a szipojlázadásról és az azt követő pacifikálási folyamat nehézségeiről szól. Bayly itt azt emeli ki, hogy a hatóságok sok esetben félreértelmezték a megszerzett információkat, aminek súlyos következményei lehettek. Hatást gyakorolhattak az európaiak és az indiaiak kapcsolatára, pánikra adhattak okot a brit lakosság körében. Azt is megvizsgálja, hogy ezek az „örökölt” módszerek, a félreértések és azok következményei mennyiben járultak hozzá az 1857-es szipojlázadás eseményeihez, illetve hogy a felkelés után milyen változások következtek be a hírszerzési mechanizmusban. Hiába volt tehát jól működő, régi és modern eszközöket egyaránt használó hírszerzési rendszerük, az angolok mégsem tudták előre megjósolni az eseményeket. A felkelés során a Kelet-indiai Társaság információgyűjtő szisztémája összeomlott, és a birodalom szinte csak az új kommunikációs eszközöknek – például a távírónak – köszönhetette, hogy felül tudott kerekedni a lázadáson. Azt követően viszont újjá kellett szerveznie hírszerzési rendszerét.

Az utolsó fejezetben Bayly a lázadás utáni időszak fejleményeit mutatja be. Az 1857–1858-as eseményeket katalizátornak tartja, amelyek számos területen indítottak el változásokat. Gyors ütemben folytatták a vasút- és a távírvonalak építését, erőre kapott az indiai sajtó, új stílusú publicisták kerültek a lapok élére. A bővülő nyilvánosság miatt azonban a britek jobban ellenőrizték a különböző helyi megnyilvánulásokat, véleményeket. Az 1870-es évekig a sajtót érő közvetlen támadások ugyan ritkák voltak, de az ezt követő időszakban erőteljesen léptek fel a nyíltan nem angolbarát újságok ellen.

Összefoglalásként elmondható, hogy a könyv a prekoloniális időszak vége adatgyűjtési módszereinek ábrázolásával indul, majd vázolja ezek továbbélését a 19. században. Ezt követően tér át a hódítás időszakában létezett angol hírszerzési eszközök és az indiai informátorok alkalmazásának bemutatására. A szerző szót ejt még a Brit Birodalom peremén sikertelenül működő információszerzési kísérletekről, az indiai módszerek változásáról, a korabeli tudományos vitákról a szubkontinensen, illetve a szipojlázadás alatti és a pacifikálási utáni információs rendszerről és annak változásairól.

Ismételten kiemeljük, hogy Bayly a sikeres hírszerzést nevezi meg a Brit Birodalom létrehozása és fenntartása egyik kulcselemeként. Véleménye szerint az, hogy a Kelet-indiai Társaság képes volt meghódítani a szubkontinentet, és egy évszázadra meg is tudta azt tartani, annak köszönhető, hogy a britek megtanulták a hallgatás művészetét. Vagyis az „örökölt”

eszközöket és rendszereket alkalmazni tudták, képesek voltak azokat a saját céljaiknak megfelelően módosítani, és saját hírszerzési hálózatot kiépíteni. Ahol ez nem sikerült, a hódítás lassú, költséges és nehéz volt. Ám még az indiai rendszer sem bizonyult teljesen stabilnak, hiszen az 1857. évi események alapjaiban rázták meg a brit uralmat. Vagyis a katonai és politikai hírszerzés minősége meghatározó pontja volt az európai hódítás sikerességének, mivel az így szerzett adatok alapján próbálták megérteni a helyi adottságokat, kultúrát, politikát. Ezen ismeretek nélkül nem sikerült volna meghódítaniuk Indiát.

A könyv egyik fontos új eredménye a hírek terjedésének, mozgásának vizsgálata a szubkontinens társadalmában. A szerző itt a hagyományosan említhető eszközök mellett fontos szerepet tulajdonít az íróknak, a pletykának, a bazároknak, valamint a politikai vitáknak, diskurzusoknak. Karl Deutsch elméletére támaszkodva kiemeli a tudósok különleges szerepét az információáramlásban. Bayly szerint a régi társadalmi kommunikációs gyakorlat volt az alapja annak, hogy a későbbiekben az észak-indiai politikai gondolkodók feltűnően gyorsan voltak képesek felhasználni a sajtót, valamint a nyilvános gyűléseket, szerepléseket. A kutató szerint ez a magyarázata a szokatlanul korán kialakult, széles körben elterjedt és nagyon népszerű nemzeti mozgalmaknak is.

A könyv megcáfolja azt a korábbi hipotézist, miszerint a hódítók semmi jelentőset nem tudtak meg a szubkontinens kultúrájáról, a helyi emberekről a birodalom fennállása alatt. Bayly szerint ha ez igaz lett volna, a britek képtelenek lettek volna fenntartani egy ekkora birodalmat, mivel ehhez elengedhetetlenül szükséges volt, hogy megismerjék alattvalóik életviszonyait, illetve megértést tanúsítsanak kultúrájuk iránt. Ám az, amit Indiáról a britek tudtak, teljesen kiszakadt a szellemi kontextusból, félelem és előítélet torzította el. Mindez negatívan hatott az indiaiak megítélésére, a britek helyzetértékelésére, s bizalmatlanságot szült a szubkontinens társadalmára iránt.

Bayly majd húsz éve megjelent könyve máig újdonságnak számít, eredményeit azóta sem haladták meg az újabb kutatások. Ösztönző jellegű, hiszen számos újabb kérdést vet fel, alapos és széles körű, mert a felhasznált különböző típusú forrásokat beható módon vizsgálja. Bár az olvasó egy idegen világ szókészletével és fogalmaival találkozhat, a szerző által nyújtott glosszáriumban összegyűjtött kifejezések magyarázata segít a megértésben. Legnagyobb érdemét azonban másban kell keresnünk. A hírszerzés és módszereinek vizsgálata az elmúlt években nagy szerepet kapott a történeti kutatásokban, ám gyarmati alkalmazásuk feltárására kevés figyelmet szenteltek eddig. Bayly ezzel új irányt szabott az orientalisztikai kutatásokban. Hasonló újdonságnak tekinthető a társadalomtörténet és az intellektuális történelem ötvözése, illetve a nemzeti mozgalmak kialakulására vonatkozó, eddig elfogadott állítások megkérdőjelezése is.

A könyv azonban néhány kérdést megválaszolatlanul hagy. Mivel a történeti kutatás Észak-Indiára korlátozódik, érdemes lenne összetettképp megvizsgálni a dél-indiai viszonyokat is. A szerző 1870-ig mutatja be az eseményeket, vagyis még a nagy nacionalista szervezetek létrejötte előtt lezárja a tárgyalást. Ezzel további kutatásra ad lehetőséget, hiszen a nacionalizmus előretörésével változni kezd a kapcsolat Nagy-Britannia és az indiai szubkontinens között. A könyv méltán került be abba a kiadványsorozatba, amely az elmúlt évek talán legjelentősebb köteteit tartalmazza India történetéről. A kutatás témájának újdonsága, a számos megválaszolt és megválaszolatlan kérdés mutatja, hogy a birodalomkutatásban újra és újra felmerülnek olyan problémák, amelyek szükségessé teszik a további elemző munkákat.

Kovács Márta